

– по-перше, ряди динаміки віддзеркалюють розвиток суспільних явищ у часі, а їх науковий аналіз дозволяє знайти відповідь на ряд питань, які становлять цінність для науки і практики;

– по-друге, при аналізі динамічних рядів потрібно строго дотримуватись методологічних вимог, які вироблені наукою і апробовані практикою в процесі їх дослідження;

– по-третє, якщо динамічні ряди мають сталу тенденцію розвитку, на їх основі можна здійснювати прогностні розрахунки високого рівня достовірності.

1. Айрапетов А.М. Таблицы исчисления среднегодовых темпов роста, прироста и снижения / А.М. Айрапетов. – М.: Статистики, 1967. – С. 57–62.

2. Вовк В. Про оцінку динамічних переваг банку / В. Вовк, А. Махота // Економіка України. – 2010. – № 6. – С. 35–43.

3. Горкавий В.К. Комплексне використання статистичних методів в управлінні економічними процесами / В.К. Горкавий // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 57–62.

4. Статистичний щорічник України за 2009 рік. – К.: Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. – 566 с.

УДК330.101:331.522.4(477)

Г.В. Прошак

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано ухвалені за роки незалежності України нормативно-правові документи, які розглядають деякі аспекти розвитку людського капіталу в контексті економічної безпеки. Визначено головні недоліки сучасного нормативно-правового забезпечення, що негативно впливають на складові вітчизняного людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, економічна безпека, нормативно-правове забезпечення, освіта, охорона здоров'я, зайнятість.

Проанализированы приняты за годы независимости Украины нормативно-правовые документы, которые рассматривают некоторые аспекты развития человеческого капитала в контексте экономической безопасности. Определены главные недостатки современного нормативно-правового обеспечения, негативно влияющие на составляющие отечественного человеческого капитала.

Ключевые слова: *человеческий капитал, экономическая безопасность, нормативно-правовое обеспечение, образование, здравоохранение, занятость.*

The author analyzes regulatory and legal documents adopted for the period of Ukraine's independence examining some aspects of human capital development in the context of economic security. The main drawbacks of current regulatory and legal provision negatively affected the components of domestic human capital are outlined.

Key words: *human capital, economic security, legal security, education, health, employment.*

Постановка проблеми. Економічна безпека є складовою національної безпеки країни і передбачає збереження науково-технічного потенціалу та навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, посилення участі України в міжнародному поділі праці, інтеграцію національної економічної безпеки з міжнародною безпекою тощо з метою створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки. Вагому роль у цьому відіграє людський капітал, оскільки ефективне його використання в господарській діяльності приносить більший дохід своєму власникові та забезпечує економічне зростання. У період утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України актуальною проблемою є становлення нової інституційної бази, яка повинна створювати сприятливі умови для збереження і примноження вітчизняного людського капіталу. Адже стан, відтворення і розвиток людського капіталу визначаються насамперед характером його інституційної бази. Формальні законодавчі акти та неформальні норми коригують діяльність освітніх, наукових, медичних, культурних та інших організацій, які відіграють вагому роль у формуванні та збільшенні людського капіталу. Однак на сучасному етапі інституційна база має ще перехідний характер і її функціонування не завжди вирізняється високою результативністю.

Стан дослідження. Сучасний стан і перспективи розвитку людського капіталу в економіці України досліджували чимало українських економістів, а саме: В. Антонюк, В. Близнюк, О. Бородіна, В. Геєць, Н. Голікова, О. Головінов, О. Грішнова, М. Долішній, І. Журавльова, С. Злупко, С. Клименко, В. Куценко, Е. Лібанова, Г. Назарова, К. Павлюк, Ж. Поплавська, О. Стефанишин, А. Чухно та інші вчені-економісти. Проте подальших досліджень потребує інституційна база розвитку людського капіталу. Інституційний підхід до аналізу людського капіталу передбачає вивчення таких суспільних інститутів, як сім'я, освітні та медичні заклади, установи культури, центри підготов-

ки і перепідготовки кадрів тощо. Синтез основних положень неокласичного напрямку економічної теорії та інституціоналізму дає змогу глибше дослідити природу людського капіталу.

Метою статті є дослідження нормативно-правового забезпечення розвитку людського капіталу як елемента інституційної бази і чинника економічної безпеки країни.

Виклад основних положень. Основу інституційної бази становлять формально-правові норми, зафіксовані у законах, підзаконних актах та інших правових документах. Вивчення ухвалених за роки незалежності України нормативно-правових документів, які розглядають деякі аспекти розвитку людського капіталу, дало змогу нам об'єднати їх у наступні групи:

- формування людського капіталу;
- розвиток людського капіталу;
- використання людського капіталу;
- фінансове та організаційне забезпечення розвитку людського капіталу.

Результати проведеного аналізу законодавчих актів свідчать про те, що в Україні сформовано нове національне законодавство, яке передбачає принципи формування і розвитку основних складових людського капіталу. Зокрема, 1996 р. ухвалено Конституцію України, де людину визнано найвищою соціальною цінністю (ст. 3), а також визнано право кожного її громадянина на освіту (ст. 53), охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування (ст. 49) та працю (ст. 33) [1].

Проголошення державної незалежності України стало тим відправним моментом, з якого розпочато перебудову у вітчизняній системі освіти. У травні 1991 р. ухвалений Закон України «Про освіту», зі змінами і доповненнями від 23 березня 1996 р. [7]. Головне завдання цього закону – регулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної, наукової, загальнокультурної підготовки громадян України.

У Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896 [11], визначено стратегію розвитку освіти в Україні на XXI століття. Вона передбачає створення системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів і забезпечення можливостей постійного самовдосконалення особистості, що веде до розвитку і нагромадження людського капіталу.

Проте у своєму поступі Україна стикнулася передовсім з фінансовими проблемами. Ідея покращення фінансування освітньої галузі була покладена в низку указів Президента і постанов Кабінету Міністрів, Верховної Ради України. Зокрема, у Постанові Верховної Ради від 21 червня 2001 р. (№ 2551-III) «Про стан, напрями реформування і фінансування освіти в Україні» були запропоновані наступні шляхи вирішення цієї проблеми:

- 1) забезпечити в повному обсязі педагогічними кадрами навчальні заклади у сільській місцевості;
- 2) здійснити виплати заборгованості працівникам освіти;
- 3) фінансувати освітню галузь у розмірі, визначеному ст.ст. 57 та 61 Закону України «Про освіту»;
- 4) визначити розміри посадових окладів для працівників освіти;
- 5) збільшити кошти на модернізацію матеріально-технічної бази, видання підручників, новітньої техніки і лабораторного обладнання для навчальних закладів;
- 6) забезпечити їх комп'ютеризацію та інші заходи [10].

Зауважимо, що Україна сьогодні має досить розгалужену систему державної освіти. Однак за якісним показниками, змістом, можливостями вона не спроможна задовольнити потреби усього населення України. З метою підвищення якості середньої освіти і створення рівних умов для здобуття вищої освіти ухвалено постанови Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2005 р. (№ 1312) «Про невідкладні заходи щодо запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти» [13] та «Рівний доступ до якісної освіти в Україні» від 8 липня 2006 р. (№ 948) [12]. За державної підтримки сформований у процесі освіти культурний та інтелектуальний потенціал людини здатен перетворитися на інноваційний людський капітал, який сприймає і активно використовує інноваційні ідеї, а також продукує інновації через генерування інформації та нагромадження знань.

Збереження та примноження освітнього потенціалу національної економіки неможливе без структурного, комплексного реформування галузі. І здійснювати його потрібно завдяки гармонізованому розвитку трьох вершин «трикутника знань» – освіти, досліджень та інновацій. Саме з метою впорядкування інноваційної освітньої діяльності 7 листопада 2000 р. Міністерство освіти і науки України затвердило «Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності» (№ 522) [15].

Відособлений розвиток освіти, досліджень та інновацій негативно відбивається на освіті та науці. Причина цього в тому, що підготовка якісного людського капіталу неможлива без розвиненої науки та її узгодженості з реальними процесами у вітчизняній економіці. Академічна наука, ізольовуючись від освіти, економіки та бізнесу, стає неди-намічною через відмежування від студентської молоді [16]. На відміну від старшого покоління молодь, володіючи потужним людським капі-талом, оперативніше реагує на зміни у суспільстві та економіці.

Важливої уваги потребує інституційна база охорони здоров'я, оскільки здоров'я людини – це визначальна складова людського капі-талу індивіда. На відміну від знань, професійного досвіду людини, які з роками зростають, здоров'я, навпаки, з часом погіршується. У Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [2], ухваленому у листопаді 1992 р., акцентовано на тому, що кожна люди-на має право на охорону здоров'я. У законі визначено правові, органі-заційні, економічні та соціальні засади розвитку системи охорони здо-ров'я в Україні.

Інвестиції в охорону здоров'я здатні покращити його стан, по-передити і знизити захворюваність, інвалідність і смертність, поліпши-ти спадковість. З метою запобігання швидкого поширення таких епі-демій, як ВІЛ/СНІДу і туберкульозу, у грудні 1991 р. ухвалено Закон України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом іму-нодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» [6], а в липні 2001 р. – Закон України «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз» [4]. Закони визначають порядок правового регулювання діяльності щодо запобігання поширенню ВІЛ-інфекції та туберкульозу в Україні і соціального захисту хворих на ці недуги.

Сім'я є тим мікросередовищем, у якому формується і розвива-ється людський капітал на початкових етапах життя індивіда. Сім'я – це «заснована на шлюбі мала група людей, члени якої поєднані спіль-ністю домашнього господарства і побуту, взаємною моральною, соці-альною і економічною відповідальністю» [17, с. 109]. Експерти дово-дять, що на людський капітал молодого покоління вагомий вплив мають рівень освіти, професійна належність і фінансовий капітал їхніх батьків.

У січні 2002 р. вступив у дію Сімейний кодекс України (№ 2947-III) [14], де визначено обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини (ст. 150): виховувати дитину в дусі поваги до інших

людей, своєї родини, свого народу; піклуватися про її здоров'я; забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти. У Сімейному кодексі визначено обов'язки дитини, повнолітніх дочки чи сина піклуватися про батьків (ст. 172). Отже, народження і догляд за дітьми у родині відтворюють людський капітал у наступних поколіннях.

Важливим структурним елементом людського капіталу є мобільність. Згідно зі статистичними даними, мобільність населення України упродовж останніх років постійно зменшується. Найвагоміші чинники, що обмежують мобільність працівників [18, с. 20]:

- 1) територіальні (відсутність економічно значущої інформації, необхідність зміни звичного способу життя);
- 2) інституційні (збереження прописки);
- 3) соціально-демографічні (вік, сімейний стан, наявність та кількість дітей).

Рівень зайнятості населення країни є одним з основних індикаторів національної економіки і демонструє ступінь використання людського капіталу у суспільстві. У березні 1991 р. ухвалено Закон України «Про зайнятість населення» [3], де визначено державну політику зайнятості населення, право на вибір професії та виду діяльності, соціальний захист у цій сфері, діяльність служби зайнятості.

Ключовим елементом в організації зайнятості є можливість індивідів отримувати своєчасну і достовірну інформацію про ціни на людський капітал через інформаційно-комунікаційні технології. Зокрема в Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 р. визначено, що національний ринок інформаційно-комунікаційних технологій перебуває у стані активного становлення і за сприятливих умов може стати основою становлення інформаційного суспільства в Україні [8]. Розвиток інформаційного суспільства дасть можливість кожній людині створювати інформацію і здобувати нові знання, обмінюватися ними, реалізовувати свій потенціал, тобто перетворювати його у людський капітал.

У лютому 2005 р. ухвалено Постанову Верховної Ради України «Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч людям» [9]. У ній окреслено пріоритетні напрямки державної політики, спрямованої на зростання реальної заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат, забезпечення громадян якісними медичними, освітніми та культурними послугами. Урядова політики передбачає також залучення необхідних інвестицій у людський капітал для забезпечення національної економіки висококваліфікованими спеціалістами.

Отже, за роки незалежності в Україні проведена значна робота щодо формування нового, ліберально-демократичного правового простору для відтворення і розвитку окремих складових людського капіталу. Однак, у цьому процесі наявні недоліки, які гальмують відтворення і прогресивні зміни людського капіталу на сучасному етапі.

По-перше, в Україні не розроблено національної стратегії розвитку людського капіталу, а також шляхи її впровадження та реалізації. Жоден із ухвалених законодавчих документів не розглядає проблеми формування і нагромадження людського вітчизняного капіталу.

По-друге, існують випадки недотримання суб'єктами економічних відносин норм чинного законодавства. Для прикладу можна навести державне замовлення на підготовку кадрів з вищою освітою. Законом України «Про вищу освіту» визначено, що кількість студентів на 10 тисяч населення, які навчаються за державні кошти у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації, повинна становити 100 студентів, а у закладах III-IV рівнів акредитації – 180 [5]. Проте сьогодні цих нормативів не дотримуються.

По-третє, простежується недостатня адаптованість вітчизняного законодавства до чинних міжнародних норм. Зокрема, в Україні не визнається здобутий науковий ступінь за кордоном (PhD), що змушує вчених витратити додаткові зусилля, час, фінансові ресурси на здобуття відповідного звання в Україні. Водночас ступінь довіри до вітчизняних науковців у Європі значно вищий.

По-четверте, в окремих випадках існує невідповідність законодавчо визначених прав і гарантій громадян на освіту, охорону здоров'я, культуру тощо можливостям їх реалізації. В Україні усім громадянам гарантовано право на безплатне медичне обслуговування у державних закладах охорони здоров'я. Однак практика свідчить, що більшу частину витрат за обстеження чи лікування сплачує пацієнт.

Висновки. В умовах поширення глобалізації і науково-технічного прогресу вагомим чинником економічної безпеки країни є нормативно-правове забезпечення розвитку людського капіталу, яке ґрунтується на Конституції України, Законах України, Указах Президента України, Постановах Кабінету Міністрів, міжнародних угодах та інших документах, ухвалених державними органами влади. Однак наявні недоліки у новоприйнятих законодавчих документах і нормативних актах, а саме: відсутність у них національної стратегії розвитку людського капіталу, невиконання суб'єктами економічних відносин норм чинного законодавства, окремі випадки неузгодженості вітчизняного

законодавства з чинними міжнародними нормами, неможливість реалізації законодавчо визначених окремих прав і гарантій громадян на освіту, охорону здоров'я, культуру тощо. Недосконалість правового поля створює широкі можливості для поширення тіньових економічних відносин.

З огляду на це контроль держави за виконанням законів і норм щодо розвитку людського капіталу є важливим чинником ефективності функціонування інститутів і основою економічної безпеки.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень інституційної бази розвитку людського капіталу є аналіз діяльності неформальних інститутів, що ґрунтується на менталітеті і культурі народу, моральних цінностях, звичаєвому праві (традиціях, нормах поведінки тощо).

1. Конституція України: за станом на 28 червня 1996 р. // Офіційне видання. – К.: Феміна, 1996. – 64 с.

2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. (№ 2802-ХІІ) // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 20. – Доступно з: <http://zakon.rada.gov.ua>.

3. Про зайнятість населення: Закон України від 1 березня 1991 р. (№ 804-ХІІ) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 14. – Ст. 170. – Доступно з: <http://zakon.rada.gov.ua>.

4. Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз: Закон України від 5 липня 2001 р. (№ 2586-ІІІ) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 49. – Ст. 258. – Доступно з: <http://zakon.rada.gov.ua>.

5. Про вищу освіту: Закон України від 17 січня 2002 р. (№ 2984-ІІІ) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134. – Доступно з: <http://zakon.rada.gov.ua>.

6. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛІ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ: Закон України від 12 грудня 1991 р. (№ 1973-ХІІ) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 11. – Ст. 152. – Доступно з: <http://zakon.rada.gov.ua>.

7. Про освіту: Закон України від 4 червня 1991 р. (№ 1144-ХІІ) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 34. – Ст. 451. – Доступно з: <http://zakon.rada.gov.ua>.

8. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 р. (№ 537-V) // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102. – Доступно з: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

9. Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч людям»: Постанова Верховної Ради України від 4 лютого 2005 р. (№ 2426-ІV) //

Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 12. – Ст. 209. – Доступно з: <http://zakon.rada.gov.ua>.

10. Про стан, напрями реформування і фінансування освіти в Україні: Постанова Верховної Ради України від 21 червня 2001 р. (№ 2551-III). – Доступно з: <http://zakon.rada.gov.ua>.

11. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»): Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. (№ 896). – Доступно з: <http://zakon.rada.gov.ua>.

12. Рівний доступ до якісної освіти в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2006 р. (№ 948). – Доступно з: <http://zakon.rada.gov.ua>.

13. Про невідкладні заходи щодо запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2005 р. (№ 1312). – Доступно з: <http://zakon.rada.gov.ua>.

14. Сімейний кодекс України (№ 2947-III) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Доступно з: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

15. Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності: Положення Міністерства освіти і науки України від 7 листопада 2000 р. (№ 522). – Доступно з: <http://osvita.irpin.com>.

16. Згуровський М. Дослідницькі Університети: шанс для Європи / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2006. – № 39(618). – 14–20 жовтня. – Доступно з: [//www.zn.kiev.ua](http://www.zn.kiev.ua).

17. Лагугін В.Д. Людина і економіка: Соціоекономіка: навч. посібник / В.Д. Лагугін. – К.: Просвіта, 1996. – 336 с.

18. Лібанова Е.М. Ринок праці: навч. посібник / Е.М. Лібанова. – К.: Центр навч. літератури, 2003. – 224 с.

УДК 338.439.222

**М.В. Стадник,
Я.Я. Пушак**

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ НА ОСНОВІ РОЗВИТКУ ЙОГО АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ

Обґрунтовано роль агропродовольчого комплексу у формуванні економічної безпеки регіону. Окреслено суть функціональної структури агропродовольчого комплексу, виокремлено його структурні компоненти. Охарактеризовано напрями впливу регіональних органів влади на економіку регіону з метою підвищення його продовольчої безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, продовольча безпека, агропродовольчий комплекс, регіон.